

De Algemene Begraafplaats

Een goede buur van Groenendaal

Het ontstaan en de geschiedenis van de Algemene Begraafplaats van Heemstede is nauw verbonden aan Groenendaal. Het terrein maakte onderdeel uit van het oude buitenplaatsencomplex Westermeer, Bosbeek en Groenendaal. De oorspronkelijke begraafplaats werd aangelegd op Westermeer en werd de 'buurman' van Bosbeek en Groenendaal.

De begraafplaats ligt niet alleen vlak bij Groenendaal, maar is er ook mee verbonden door de personen die betrokken waren bij de verkoop, aankoop, inrichting en het beheer van de voormalige buitenplaats. Zij liggen er ofwel begraven, zoals burgemeester D.E. van Lennep en de familie Van Merlen, of werkten zowel aan Groenendaal als de begraafplaats, zoals tuinarchitect Gerard Bleeker. De bekende tuin- en landschapsarchitect J.D. Zocher jr. (1791-1870) was degene die de begraafplaats ontwierp. In dezelfde tijd tekende hij ook de ontwerpen voor begraafplaatsen aan de Kleverlaan in Haarlem en Soestbergen in Utrecht. De begraafplaats van Heemstede staat mede dankzij Zocher hoog in de lijst van fraaiste begraafplaatsen van Nederland.

Stichting

Het lijkt erop dat de gemeente Heemstede in 1828 al net zo veel bravoure bezat als een kleine eeuw later in 1913 bij de aankoop van Groenendaal en de verdere ontwikkeling van Heemstede. Nadat bekend was gemaakt dat alle gemeenten met meer dan duizend inwoners met ingang van 1 januari 1829 een begraafplaats buiten de bebouwde kom moesten aanleggen, ging Heemstede op zoek naar een geschikte locatie. Toevallig werd rond die tijd de kleine buitenplaats Westermeer geveild. De eigenaar was Jan Jacob Faesch, stammend uit een familie die fortuin had gemaakt in Suriname. De hofstede, zoals Westermeer ook wel werd aangeduid, was bijna twee hectare groot. Het deel dat bekendstond als de menagerie werd geschikt geacht voor de aanleg van de begraafplaats. De transactie geschiedde door notaris Willem Hendrik Gerlings (1783-1844), tevens burgemeester van Heemstede. Die combinatie van functies was handig, vooral bij dergelijke aankopen. Vanaf 1851 werd een dergelijke bundeling van functies overigens verboden in de Gemeentewet, omdat het nogal eens leidde tot ongewenste grondspeculatie. Voor de aanleg van de begraafplaats zocht de gemeente contact met tuinarchitect Jan David Zocher jr., de zoon van Zocher senior die onder meer aan de tuin van Meer en Berg gewerkt had. Junior gaf in juni 1828 te kennen dat hij het ontwerp wel wilde maken. Reeds enkele weken later had hij de beschrijving klaar, met een berekening van het aantal graven. Het werk begrootte hij op 6,60 gulden per vierkante el bij een totaal van 4900 ellen¹, wat gelijk stond aan 4900 vierkante meter. De aanleg zou de gemeente Heemstede ruim 32.000 gulden gaan kosten. Daarnaast moesten eigenaren van graven in de kerk ook nog schadeloos worden gesteld. Zij kregen daartoe een eerste klasse graf aangeboden op sectie 1 van de nieuwe begraafplaats.

Eind juli 1828 koos de gemeente voor het plan van Zocher. Wel ontstond nog onenigheid over het bedrag dat hij rekende voor zijn plan, te weten 380 gulden. Zocher was bereid om nog van gedachten te wisselen over dit bedrag, maar gaf tegelijk aan dat hij al extra mankracht had ingezet - zonder daarvoor 'eenige winst te rekenen'. Ondanks dit probleem waren in augustus 1828 het bestek en de voorwaarden gereed. In het plan bracht Zocher met behulp van waterpartijen een scheiding aan tussen het algemene (feitelijk hervormde) en het katholieke deel. Beide delen kregen een eigen toegang, want pastoor Tielen was met de gemeente overeengekomen dat de katholieken hun deel als eigen begraafplaats kregen toegewezen.

Aannemer Jan Daniëls voerde het werk uit en bracht de grond op tot ongeveer 1,30 meter boven het winterpeil.

¹ Hoewel in 1820 het Nederlandse metriek stelsel was ingevoerd, werd nog geruime tijd gemeten in de oude bestaande maten, zoals de el. De el stond voor die tijd voor de afstandsmaat van 69,4 cm, na 1820 werd over het algemeen 1 meter aangehouden. Overigens werden de oude benamingen pas in 1937 via de IJkwet verboden. In het dagelijkse spraakgebruik leven namen als bunder, morgen en ons echter nog voort.

Daarvoor werd de grond uit de gegraven waterpartijen gebruikt. Daniëls had het werk in oktober 1828 gegund gekregen tegen de som van 2030 gulden.

Zocher had een begraafplaats in landschapsstijl ontworpen, gekenmerkt door gebogen paden met aan beide zijden grafvelden, hoogteverschillen en waterpartijen. Die deelden het terrein in twee afzonderlijke delen. Voor 2300 gulden werden op de begraafplaats een doodgraverswoning, een kapel en een *baarhuis* (mortuarium) gebouwd. De woning werd tegen de kapel aangebouwd en stond dus feitelijk op de katholieke afdeling. De kapel werd op 1 oktober 1829 gewijd aan de heilige Jacobus de Meerdere in het bijzijn van negentien priesters, de heer van Berkenrode (Berkenrode was tot 1852 een zelfstandige gemeente), burgemeester Gerlings met de raad van Heemstede en de voornaamste protestantse ingezetenen. Hoe de kapel er uit zag is niet bekend. Over de doodgraverswoning aan de Glipperweg weten we wat meer dankzij een foto uit 1926. Het betrof een laag, wit gepleisterd huis met een breed zadeldak. In de voorgevel was centraal een neogotisch venster met spitsboog aangebracht.

Ingebruikname en eerste aanpassingen

De kosten voor de aanleg van de begraafplaats waren aanzienlijk. Om de hoge investering terug te kunnen verdienen, verzocht de gemeente om toestemming voor het invoeren van een tarief voor begraven en grafonderhoud. Dat was in die tijd nog niet zo gebruikelijk. De begraafplaats kende drie klassen en het tarief per klasse was inclusief het gebruik van het gemeentelijke doods- of baarkleed. Bij vorst in de grond werd het tarief met één gulden verhoogd voor het begraven van personen ouder dan twaalf jaar, met vijftig cent voor kinderen van zes tot twaalf jaar en met dertig cent voor kinderen beneden de zes jaar. De tarieven waren voor de meeste inwoners geen bezwaar, want al snel verschenen op de eerste klasse grote en imposante grafkelders. Families als de Van Vollenhovens, Enschedés, Van Lenneps en Teding van Berkhouts gaven daarmee mede vorm aan het karakter van de begraafplaats.

De begraafplaats werd in de loop der tijd op allerlei punten aangepast. Zo werd in 1841 de zuidwest-gracht gegraven die later is omgevormd tot een vijver die vandaag de dag nog aanwezig is.

Terwijl het algemene gedeelte in de 19de eeuw langzaam werd voorzien van allerlei fraaie grafmonumenten, kwam het katholieke deel bijna stil te liggen. In 1879 hadden de katholieken namelijk een eigen kerkhof aangelegd achter hun nieuwe kerk, de Bavo aan de oostkant van de Herenweg. In 1927 werd echter een nieuwe parochie opgericht. Deze parochie, 'Onze Lieve Vrouw Hemelvaart', nam in dat jaar een eigen kerk op het Valkenburgerplein in gebruik. Omdat de begraafplaats dichtbij lag, kon de parochie die gebruiken. De kapel werd weer in orde gemaakt en het kerkbestuur kreeg de beschikking over de begraafplaats, met een eigen doodgraver, katholiek uiteraard. In juli 1928 droeg de gemeente het katholieke deel voor een jaarlijkse vergoeding van één gulden over aan de nieuwe parochie.

Familie Van Merlen

Ook de familie Van Merlen heeft haar stempel op de begraafplaats gedrukt. Jonkheer Jean Baptiste van Merlen (1833-1909) was in 1859 getrouwd met de puissant rijke Clasina Aleida Visser van Hazerswoude. Haar vader kocht in 1873 voor zijn dochter en schoonzoon de buitenplaats Bosbeek (en een jaar later Groenendaal). Daarmee werd Van Merlen tevens eigenaar van de Doodweg die langs de begraafplaats liep en verder diagonaal over de buitenplaats. Deze weg lag voor de nieuwe eigenaar ongunstig vanwege de passanten over het terrein. In 1885 ruilde Van Merlen een deel van de weg met de gemeente. Daarmee verloor de Doodweg zijn doorgaande functie en diende nu slechts als toegang tot de begraafplaats vanuit het oude dorp. Voor de jonkheer bleef een eigen toegangspad over dat hij kon gebruiken als doorgang naar een stuk grond waarop hij een grafkelder bouwde. Deze werd half ondergronds aangelegd met een lang aflopend pad naar de ingang. De bakstenen voorgevel van de kelder steekt naar voren, geflankeerd door naar voren stekende damwanden die de glooiing van de erboven liggende heuvel volgen. Centraal is een dubbele houten deur opgenomen, tussen hardstenen pylonen. Diezelfde pylonen komen ook terug in het gietijzeren hek dat enkele meters voor de kelder de toegang afsluit.

De kelder werd in 1887 in gebruik genomen met de bijzetting van de moeder van Van Merlen, Gerrigje Adriana van Everdingen. In 1890 volgde zijn vader, terwijl hijzelf hier in 1909 werd bijgezet. De kelder heeft grafnissen aan twee zijden met ruimte voor 28 kisten. Als laatste werd hier in 1997 C.M. Reinders Folmer bijgezet, echtgenoot van een kleindochter van Jean-Baptiste van Merlen en zoon van de taxateur van Groenendaal in 1913. Zeker zal Van Merlen in 1887 niet hebben kunnen vermoeden dat zijn grafkelder ooit zo'n prominente ligging zou krijgen. Bij de latere uitbreiding van de begraafplaats en de aanleg van de nieuwe ingang in 1926 kwam de grafkelder van Van Merlen centraal te liggen. Heel symbolisch.

Aankoop Groenendaal en gevolg voor de begraafplaats

Met de aankoop van Groenendaal in 1913 kon de gemeente niet alleen een geweldig wandelbos aanleggen, maar verzekerde zich tegelijkertijd van voldoende grond voor uitbreiding van de begraafplaats. Uit geheime gemeenteraadsnotulen van 5 maart 1913 bleek dat men bij de aankoop van Groenendaal daar al op had gelet: 'het kerkhof zal kunnen worden vergroot, daar dit bij uitbreiding der Gemeente weldra niet meer groot genoeg zal zijn [...]'. Al in 1915 werd 3200 m² grond ten noordwesten van de Doodweg opgehoogd met zand uit de ten zuiden van de begraafplaats gegraven zwemvijvers. Met de aankoop van Groenendaal kon de gemeente Heemstede dus meerdere doelen verenigen. De opgehoogde grond werd in 1925 ingericht en aan de Herfstlaan werd een nieuwe ingang gepland. Daar verrezen ook een nieuwe aula, een bedrijfsgebouw en een woning voor de beheerder. De aula is

gebouwd onder architectuur van Jos Cuypers in art-decostijl met schitterende glas-in-loodramen. De ramen bij de ingang tonen een zonsopkomst en die bij de uitgang een zonsondergang. De kleurstelling van de ramen is in paarsblauwe en goudgele tinten. De ramen zijn vervaardigd in atelier 'De Vonk' van Nico Schrier en Huib de Ru, toen nog gevestigd in Heemstede.

Voor het voorplein met dubbele -hekken en opritten en centraal de aula werd behoorlijk de ruimte genomen. Hierdoor kwamen (en komen) de gebouwen goed tot hun recht. In 1926 kon de aula in gebruik worden genomen en betrof de beheerder zijn woning. In datzelfde jaar kocht de gemeente ten zuiden van de begraafplaats nog een fors stuk grond om latere uitbreidingen te kunnen realiseren.

De uitbreidingen

De uitbreiding van de begraafplaats werd ontworpen door Gerard Bleeker (1882-1956). Hij adviseerde de gemeente Heemstede tussen 1928 en 1954, zowel voor Groenendaal als voor de begraafplaats. Bleeker was zodoende betrokken bij de inrichting van de in 1926 aangekochte grond. Dit deel werd in 1940 opgehoogd en in gedeelten in gebruik genomen. Het ontwerp van Bleeker werd ook buiten Heemstede zeer gewaardeerd. Samen met de gunstige ligging leidde dat er toe dat veel doden van buiten de gemeente hier werden begraven. Door de vele honderden begrafenissen per jaar ontstond er al snel ruimtegebrek. Als maatregel werd in de verordening opgenomen dat personen van buiten de gemeente, zonder familierelatie in de eerste of tweede graad, niet langer op de begraafplaats begraven mochten worden. Daarop liep het aantal begravingen flink terug. Desondanks was er na de oorlog weer een uitbreiding nodig. Om die te kunnen realiseren werd de Van Merlenvaart omgegraven naar de huidige ligging, in een ruime bocht om de begraafplaats heen. Wederom maakte Bleeker het ontwerp voor de uitbreiding die in 1948 gereed kwam. In totaal realiseerde Bleeker drie uitbreidingen (1928, 1940 en 1948) die qua karakter sterk verschillen van de eerste aanleg. Hij ontwierp de grafvelden in een steeds modernere geometrische opzet waardoor de graven voornamelijk langs rechte paden kwamen te liggen.

Ook het katholieke deel, dat na 1928 weer vaker werd gebruikt, kreeg een aantal uitbreidingen. In 1959, 1967 en 1972 werden ten zuidwesten van het oorspronkelijk deel nieuwe grafvakken aangelegd met hagen, struiken en een geometrisch padenstelsel. In 1975 kreeg de gemeente het katholieke deel weer overgedragen, nadat ze dit al vanaf 1957 had onderhouden. Niet lang na de overdracht werd de kapel met woning op dit deel afgebroken.

Geheel in lijn met de ontwikkelingen in de lijkbezorging kreeg de begraafplaats in het laatste kwart van de 20ste eeuw ook een urnentuin en columbarium, die werden ontworpen door tuin- en landschapsarchitect Victor van Boven. Het idee voor de ommuurde tuin met bomen en rozenperken waarin de urnen werden geplaatst, ontleende Van Boven aan oude Romeinse voorbeelden.

De begraafplaats heeft nu een oppervlakte van ruim zeven hectare, maar er is nog een kleine extra drie hectare beschikbaar.

Bijzondere grafmonumenten en personen

In de bijna twee eeuwen dat de begraafplaats gebruikt wordt, zijn er veel personen begraven, bekende en onbekende. Een groot aantal grafmonumenten is alweer verdwenen, maar gelukkig zijn er ook veel blijven staan, waaronder enkele grote opvallende grafkelders. De verschillende delen van de begraafplaatsen vertegenwoordigen ieder een apart deel van de Nederlandse begraafcultuur. De oudste delen van de begraafplaats, sectie 1 en 2, bevatten nog veel 19de-eeuwse grafmonumenten met een eigen vormgeving en symboliek. De jongere grafvelden laten voorbeelden zien van architectonische grafmonumenten waarin baksteen en zandsteen samen tot eenvoudige maar fraaie ontwerpen hebben geleid. Bij sommige grafmonumenten is een verhaal te vertellen over de architectuur, het materiaal of de vormgeving, bij andere over de personen of de familie die er begraven is. Sommigen speelden een rol in de vaderlandse geschiedenis, anderen in de lokale of regionale geschiedenis van Heemstede of Kennemerland. Ook vinden we hier de graven van de twee hoofdrolspelers in de overname van Groenendaal door de gemeente: het graf van burgemeester David Eliza van Lennep en de grafkapel van de familie Van Merlen, waarin ook Bernard Cornelis van Merlen is bijgezet, die namens de familie de verkoop begeleidde.

Het grafmonument voor burgemeester David Eliza van Lennep (1865-1934) is een vrij eenvoudige tombe die afgedekt wordt met twee hardstenen zerken die alleen tekst bevatten. Van Lennep was de drijvende kracht achter de aankoop van Groenendaal, die uiteindelijk ook van belang bleek voor de begraafplaats. Het familiegraf ligt op de eerste uitbreiding op een prominente plaats.

Een andere bekende naam is die van dr. M. Colenbrander, voorzitter van de feestcommissie die in 1913 de festiviteiten rond de opening van het wandelbos Groenendaal organiseerde.

De begraafplaats telt drie grote grafkelders: de reeds genoemde van de Van Merlens, plus de kelders van de familie Enschedé en de familie Van Vollenhoven. De grootste en meest opvallende is die van de Van Vollenhovens uit 1884. Het neoclassicistische gebouw heeft trekjes van de Grieks-Romeinse stijl en valt op door zijn gele en rode baksteen en zandsteen. De familie Enschedé, drukkers uit Haarlem, liet een grote sobere grafkelder bouwen, die half verdiept is aangelegd en aan de voorzijde van een decoratief fronton is voorzien. Elders op de begraafplaats staat ook nog de grafsteen voor mr. Johannes Enschedé (1879-1938), die in 1921 op Ipenrode was komen wonen.

Van meer recente tijd zijn de grafmonumenten van bekendheden uit de wereld van muziek, toneel of media, onder wie Lennaert Nijgh en Bart de Graaff. In 2007 is de cultuurhistorische grafstenentuin geopend, met grafmonumenten die

kunsthistorisch van belang zijn of die bij graven van bekende personen hebben gehoord. Deze grafmonumenten dreigden te verdwijnen, maar zijn nu in de grafstenentuin bij elkaar gezet.

Behalve als herinnering aan al de overledenen die er begraven werden, nodigt de begraafplaats van Heemstede ook uit tot een wandeling, die niet alleen langs fraai groen leidt, maar ook langs een stuk geschiedenis van Heemstede.